

Betül Yurtalan'ın “Mezhep ve Siyaset: Abbâsî-Fâtımî Çekişmesinin Sünnîliğe Etkileri” Adlı Eserinin Değerlendirmesi

A Review of “Sect and Politics: The Effects of the ‘Abbâsîd-Fâtimîd Conflict on Sunnism”
By Betül Yurtalan

Betül Yurtalan. *Mezhep ve Siyaset: Abbâsî-Fâtımî Çekişmesinin Sünnîliğe Etkileri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024), 540 syf. ISBN: 978-625-6746-34-3

Osman Sevim*

Anahtar Kelimeler

Mezhep, Siyaset, Abbâsî, Fâtımî, Şîa, Sünnî

Keywords

Sect, Politics, ‘Abbâsîd, Fâtimîd, Shîa, Sunnî

İslâm düşüncesi ve tarihi, mezheplerin kurumsallaşmasından bağımsız düşünülemez. Mezhepler, İslâm’ın düşünsel ve tarihsel gelişiminin temel unsurlarıdır ve sosyo-politik ile dinî-kültürel bağlamlardan soyutlanamazlar. Ehl-i Sünnet ve Şîa arasındaki fikrî ve siyasi mücadele, özellikle Abbâsîler ile Fâtımîler arasındaki hilâfet mücadelesinde yoğunlaşmış, tarih boyunca her iki geleneğin kimlik ve aidiyet algılarını şekillendirmiştir.

Sünnî ve Şîî toplulukları arasındaki fikirsel ve siyasî mücadele, tarihsel olarak farklı koşullar altında inişli çıkışlı bir seyir izlemiş olsa da her zaman varlığını sürdürmüş ve bu mücadelenin her iki mezhebin de kendi kimliklerini belirlemede etkili olmuştur. Bu mücadelenin en belirgin şekilde görüldüğü alan, Sünnî Abbasîler ile Şîî İsmâîlî Fâtımîler arasındaki hilâfet mücadelesidir. Başlangıçta siyasî bir mücadele gibi görünse de zamanla daha derin bir mezhebi ve kültürel çatışmaya dönüşmüş, hem sosyo-kültürel hem de inançsal düzeyde yoğun bir rekabet halini almıştır. Bu çatışma, Şîî-Sünnî ilişkilerinin

* Sorumlu Yazar: Osman Sevim (Doktora Öğrencisi), Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye. E-posta: osman.sevim2@ogr.sakarya.edu.tr ORCID:0000-0002-9352-2996

Atf: Sevim, Osman. “Betül Yurtalan’ın “Mezhep ve Siyaset: Abbâsî-Fâtımî Çekişmesinin Sünnîliğe Etkileri” Adlı Eserinin Değerlendirmesi”. *darulfunun ilahiyat* 36, 2 (2025): 581–586. <https://doi.org/10.26650/di.2025.36.2.1674308>

temel dinamiklerinden birini oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda Sünniliğin tarihsel gelişiminde de büyük bir rol oynamıştır.

Dr. Betül Yurtalan tarafından hazırlanan “Mezhep ve Siyaset Abbâsî- Fatımî Çekişmesinin Sünniliğe Etkileri” adlı bu eserin yazılış amacı, her iki tarafın da İslam’ın tek gerçek temsilcisi olarak kendilerini sunmalarının ve bu mücadelenin siyasi, toplumsal ve fikirsel alanlarda nasıl şekillendiğinin yanı sıra, Sünnî düşüncenin gelişimine nasıl etki ettiğini incelemektir.

Yazar, “Giriş” bölümünde (s. 15-49) Abbâsîler ve Fatımîler arasındaki mücadelenin Sünnî düşünce üzerindeki siyasi, sosyal, itikadi ve mezhebi etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Fâtımîlerin hilâfet iddiası, İslam dünyasında yalnızca siyasi bir bölünmeye yol açmakla kalmamış, aynı zamanda Abbâsîlerin meşruiyetlerini pekiştirme çabalarını da hızlandırmış; bu süreçte Abbâsîler, özellikle Sünnî kimliklerini daha belirgin ve güçlü bir şekilde vurgulama ihtiyacı duymuşlardır. Araştırmada, Abbâsîler ile Fâtımîler arasındaki mücadele siyasi, sosyal ve dinî-itikadî boyutlarıyla kapsamlı bir şekilde ele alınmış; bu bağlamda siyasi ve sosyal tarih ile kelâm ve fıkıh gibi farklı disiplinlerin klasik metinlerine ve çağdaş kaynaklara başvurulmuştur. Çalışmada yararlanılan eserler tematik başlıklar altında incelenmiş; yazarın tarih, tabakat, biyografi, kelâm, fıkıh, makâlat ve reddiye türündeki eserlerin yanı sıra modern araştırmalardan da faydalandığı görülmektedir.

Kitabın birinci bölümünde (s. 51-104), Abbâsîler ve Fâtımîler arasındaki hilafet mücadelesinin arka planına değinilmiştir. Emevîler karşısında Haşimoğulları, yani Abbâsoğulları ve Alioğulları, başlangıçta ortak bir cepheye yer almıştır. Bu dönemde Emevî-Hâşimî gerilimi belirgin hale gelmiş ve Abbâsî davası, bu ortak muhalefetin dinamikleri üzerine inşa edilmiştir. Ancak Abbâsî Devleti’nin kuruluşuyla birlikte Alioğulları ve Abbâsoğulları arasında ayrılıklar artmış, Alioğulları farklı kollara ayrılarak çeşitli muhalif hareketler oluşturmuştur. İsmâîlîler, bu muhalif yapılardan biri olarak ortaya çıkmış, Fâtımî Devleti’nin hilafet iddiasıyla kurulması onu diğer muhalif hareketlerden ayıran temel unsur olmuştur.

Emevî karşıtlığında, özellikle Alioğulları içinde farklı liderler ve politik tutumlar dikkat çeker. Zeynelâbidîn ve oğulları Muhammed el-Bâkır ile Ca’fer es-Sâdık, Emevî yönetimine karşı siyasetten uzak durmuşlardır. Ancak Zeyd b. Ali ve Abdullah b. Hasan gibi figürler isyan hareketlerine öncülük etmişlerdir. Muhammed b. el-Hanefiyye’nin liderliğindeki Kaysâniyye hareketi de bu dönemin önemli muhalefet odaklarından biri olmuştur. Ehl-i Beyt eksenli Abbâsî daveti, Kaysâniyye ve Hâşimî çevrelerin desteğiyle güçlenmiştir. İbrahim b. Muhammed’in liderliğinde 129/747’de açık davet sürecine geçilmiş ve Ebû Müslim el-Horasânî’nin rolüyle Horasan bölgesinde büyük başarılar elde edilmiştir. Abbâsî Devleti, 132/750’de

Emevîlerin yıkılmasıyla kurulmuş ve Ebu'l-Abbas es-Seffâh ilk Abbâsî halifesi olmuştur.

Yine aynı bölümde (s. 82- 72) ifade edildiği üzere İsmâîlîlik, Ca'fer es-Sadık'ın vefatı sonrası imamet tartışmalarıyla şekillenmiş, gizli davet süreciyle yayılmıştır. Karmatî hareketi, itikadi ve toplumsal unsurları birleştirerek Abbasilere karşı isyan girişiminde bulunmuş; Halife Mu'tazîd ise İsmâîlî etkisini sınırlandırmak için çeşitli politikalar uygulamıştır (s. 82- 199). Ubeydullah el-Mehdi'nin İsmâîlî davetin liderliğini üstlenmesiyle (286/899) İsmâîlî öğretilerde değişiklikler yaşanmış ve bu durum Fâtîmî-Karmatî ayrışmasına yol açmıştır. Ubeydullah, gizli davet dönemindeki liderlerin huccet değil, imam olduklarını savunarak kendisini de bu zincirin bir halkası ilan etmiştir. Bu iddiayı reddeden Hamdan Karmat ve taraftarları Karmatî hareketini bağımsız bir yapı olarak sürdürmüştür. Fâtîmîlerin hilafet iddiası, yalnızca siyasi değil, itikadi temellere de dayanmaktadır. Abbasi halifeliği mevcutken bu iddiayı ortaya koymaları ve hızla güç kazanmaları, Abbasi yönetimi için ciddi bir tehdit oluşturmuştur.

“Abbâsîlerin Fâtîmî-İsmâîlîlerle Mücadelesinin Dolaylı Tarafları” başlığında ise (s. 201-254) Abbâsîler, Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın soyundan geldikleri için hilafet iddialarında bulunurken, Fâtîmîler ise soylarını Hz. Fatîma'ya dayandırarak aynı iddiayı ileri sürmüşlerdir. Bu mücadelenin önemli unsurlarından biri, tarafların destek bulduğu grupların kimler olduğu ve bu grupların siyasi dengelere etkisidir.

Sâmânîler, İsmâîlîlere karşı sert bir politika benimsemiş ve bu bağlamda çeşitli önlemler almıştır. Hanefîlik, özellikle Horasan bölgesinde etkili bir mezhep haline gelmiş ve İsmâîlî propagandası sıkı bir şekilde takip edilmiştir. İsmâîlî-Karmatî gruplarına yönelik baskılar sonucunda birçok kişi öldürülmüştür (s. 203-207).

Büveyhîler, Abbâsîler ile Fâtîmîler arasında denge politikası izleyen önemli bir güçtür. Ahmed b. Büveyh'in Bağdat'a girerek Halife Mustekfi'yi etkisiz hale getirmesi, Abbâsî hilafeti üzerinde güçlü bir etki yaratmıştır. Büveyhîler, Fâtîmî davetçilerine belli ölçülerde özgürlük tanıyarak bu gruplar arasındaki rekabeti kullanmıştır. Ancak, Fâtîmîlerin soy iddialarını sorgulamaları ilişkileri bozmuş ve Mısır'a yönelik saldırı planları gündeme gelmiştir. Besâsîrî adlı bir komutan, Fâtîmîlerin Abbâsîlere karşı önemli bir aracı haline gelmiştir. Besâsîrî, Fâtîmî bayraklarıyla Bağdat'a girmiş ve Fâtîmîler adına hutbe okutmuştur. Bu dönemde Şîî unsurlar aktif hale gelmiştir (s. 207-231).

Gazneliler, Abbâsîlerin önemli destekçilerinden biri olmuş ve İsmâîlîliğe karşı sert bir tutum içinde olmuştur. Gazneli Mahmud, Abbâsî Halifesi adına hutbe okutarak Abbâsî hilafetini tanımış ve desteklemiştir. İsmâîlîlerin etkisini azaltmak

amacıyla bölgede geniş çaplı önlemler alınmış ve Abbasîlerle iş birliği yapılmıştır. Gaznelilerin bu desteği, Abbâsîlerin siyasi arenada elini güçlendirmiştir (s. 231-238).

Abbasi hilafeti, Sünnîliğin sembolü haline gelerek Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular ve Eyyübiler gibi devletler için meşruiyet kaynağı olmuştur. Fâtımilerin Şîi hilafet iddiaları, bu Sünnî devletleri Abbasîlere yakınlıktır. Zamanla, Sünnîliğin farklı mezhepleri desteklenmiş ve bu anlayış, bölgelere göre değişim göstermiştir. Ulemanın katkısıyla hilafet teorileri geliştirilmiş, Abbasi hilafeti Sünnîliğin merkezinde konumlanmıştır.

Yurtalan'ın üçüncü bölümde (s. 257-330) ifade ettiği üzere bu mücadele sürecinde, Abbâsîler döneminde İsmâîlîlik ve genel olarak Şîliğe karşı güçlü bir reddiye literatürü oluşmuş; söz konusu literatür, sonraki dönemlerde de etkisini sürdürerek hem Sünnî düşüncenin şekillenmesinde hem de mezhep tartışmalarının zemininde belirleyici rol oynamıştır. İsmâîlîlere karşı yazılan ilk reddiyeler Şîi çevrelerden gelmiştir. Ancak, bu reddiyeler günümüze ulaşmamıştır. Abbasî-Fâtımî mücadelesinde, İsmâîlîliğin erken dönem eleştirileri genelde Karmatîlik ile ilişkilendirilmiştir. İsmâîlîlik karşıtlığı sadece reddiyelerle sınırlı kalmamış; kelâm, fıkıh, makâlât ve siyasetname türü eserlerde de kendine yer bulmuştur.

Yurtalan dördüncü bölümde (s. 351-478) Abbasîlerin Fâtımîlerle mücadelesinin Sünnîliğin gelişim seyrine etkilerini ele almıştır. Abbâsîler ile Fâtımîler arasındaki mücadele, Sünnî hilafet anlayışının şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Abbâsî hilafeti, hem Fâtımîlerin ideolojik ve siyasi tehdidine karşı durmak hem de kendi meşruiyetini pekiştirmek amacıyla Sünnîlik temelinde yeni bir hilafet anlayışı geliştirmiştir. Bu süreçte hilafetin hukuk zeminine oturtulması, Abbâsî hilafetinin merkezileştirilmesi, halifenin sorumluluk alanlarının genişletilmesi gibi konulara odaklanılmıştır. Ulemanın bu dönemde yazdığı eserler, Sünnî hilafet anlayışını sistemleştirerek Fâtımîlerin iddialarını çürütmeye ve Abbâsîlerin otoritesini savunmaya yönelik içerikler barındırmaktadır.

Sünnîlik (s. 410-469), tarih boyunca diğer İslami geleneklerden ayrıştırılmaya çalışılmış ve bu süreçte “bid‘at” kavramı merkezî bir rol oynamıştır. Sünnet, sadece dini pratiklerle sınırlı kalmayıp, itikadi anlamda bid‘atin karşıtı olarak konumlandırılmıştır. Bu karşıtlık, Ehl-i Sünnet'in tanımlanmasında ne olduğundan ziyade ne olmadığına yönelik kaygıları ön plana çıkarmıştır. Zamanla Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid‘at arasında iki kutuplu bir dünya tasavvuru oluşmuştur.

İtikadi ve fıkhi farklılıklar zamanla aşılmış, Sünnîlik, İsmâîlîlik karşıtlığı ekseninde ortak bir üst kimlik haline gelmiştir. 4./10. ve 5./11. yüzyıllarda Sünnîlik, Allah'ın sıfatları, sahabe algısı ve ortak ibadet pratikleri gibi temel konularda bir

bütünleşme yaşamıştır. Ehl-i Sünnet çatısı altında Kur'an'ın mahlûk olmadığı ve nübüvvetin ispatı gibi hususlarda genel bir ittifak sağlanmıştır. Siyasi ve itikadi süreçler, Sünnîliğin hem diğer mezheplere karşı konumlandırılmasını hem de kendi içinde bir kimlik kazanmasını sağlamış, İslam dünyasında kalıcı bir etkisi olmuştur. Aynı zamanda Sünnîlik, medreseler, ribât ve hankâh gibi kurumlarla kurumsallaşarak etkisini artırmıştır. Çalışma, Abbâsî-Fâtımî mücadelesinin sadece siyasi değil, dini ve toplumsal boyutlarıyla da Sünnî kimliğin şekillenmesinde nasıl etkili olduğunu bütüncül bir bakışla değerlendirmiştir.

Abbâsîler, Fâtımî Hilâfeti'ni meşruiyetine tehdit olarak görmüş ve karşı mücadeleye girişmiştir. Halife Kâdir-Billâh'ın yayımladığı Fâtımî karşıtı bildiri (s. 418-437), İsmâîlîlik eleştirilerinin temelini oluşturmuştur. Bu dönemde Sünnî âlimler, kelâm ve akaid eserleriyle İsmâîlîliği eleştirmiş ve toplumda olumsuz bir algı yaratmıştır. İsmâîlîlerin imamet anlayışı ve bâtinî tefsirleri, Sünnî gelenekte ciddi bir eleştiri konusu olmuştur.

Sonuç olarak, Dr. Öğr. Üyesi Betül YURTALAN tarafından kaleme alınan “Mezhep ve Siyaset Abbâsî-Fâtımî Çekişmesinin Sünnîliğe Etkileri” adlı bu kitap, Abbâsîler ve Fâtımîler arasındaki hilafet mücadelesinin Sünnî düşünce üzerindeki etkilerini başarılı bir şekilde ele almıştır. Çalışma, Abbâsîler ve Fâtımîler arasındaki siyasi rekabetin, İslam dünyasında mezheplerin oluşumunu ve gelişimini nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Kitap, Abbâsîlerin ve Fâtımîlerin ideolojik, dini ve toplumsal yönlerini inceleyerek, bu iki halifelik arasındaki çekişmenin sadece siyasi bir güç mücadelesi olmadığını, aynı zamanda mezhebi farklılıkların derinleşmesine yol açtığını vurgulamaktadır. Sünnîliğin kurumsallaşması, çeşitli Müslüman devletlerin bu çekişme karşısında izlediği politikalar ve dini literatürdeki gelişmeler ışığında ele alınmıştır. Yurtalan, Abbâsî-Fâtımî mücadelesinin, dönemin mezhebi dinamiklerini nasıl şekillendirdiğine dair kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Bunun yanında eser, anlaşılır bir dil ve akıcı bir üslupla kaleme alınmıştır.

